

ARTA COJOCĂRITULUI ÎN VALEA SUPERIOARĂ A CRIȘULUI NEGRU

DE

MARIA BOCȘE

Așezările românești de pe valea superioară a Crișului Negru, străjuite de culmile împădurite ale Munților Bihorului și ai Codrului, au cunoscut de-a lungul veacurilor un destin comun, aparținând din secolul al XII-lea (anul 1198) domeniului Episcopiei catolice din Oradea.¹

La începutul secolului al XIII-lea sînt deja menționate ca surse economice puternice, ale feudei,² numite în actele vremii: „nutrix curiae nostrae”.³ Datorită solului sărăcăcios, însă specific zonei submontane, agricultura era slab dezvoltată, practicîndu-se mai intens creșterea vitelor, cultivarea pomilor fructiferi etc. În cadrul relațiilor de producție feudale, neexistînd o rentabilitate agricolă, economia satelor este dirijată înspre unele ocupații anexe (cărbunărit, vărărit, pietrărit etc.), dar în măsură și mai mare, spre dezvoltarea meșteșugurilor țărănești. Acestea sînt determinate de existența materiilor prime și adesea impuse ca o necesitate în cadrul feudei.⁴

Referindu-se la acest proces, în cadrul satelor din Transilvania, istoricul Ștefan Pascu relevă: „pe măsura accentuării diviziunii muncii, a separării meșteșugurilor de agricultură, unii dintre meșteșugarii sătești vor părăsi tot mai mult ocupațiile agricole, îndeletnicindu-se cu predilecție cu meșteșugurile.”⁵ Aceste meșteșuguri cîștigă treptat un rol covârșitor în cadrul economiei feudale, în procesul de dezvoltare

¹ *Documente privind istoria României. Veacul XI, XII, XIII. C, Transilvania.* vol. I, doc. 24, p. 14; 1951; vol II, doc. 298, doc. 452, București, 1952.

² *Ibidem* și Bunyitay, V. — *A Váradi püspökség története*, Nagyvárad, vol. I, 1884, p. 105 și 113—114.

³ Bunyitay, *op.cit.*, Pavel, C., *Școalele din Beiuș*, Beiuș, 1928.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Pascu, Șt., „*Meșteșugurile din Transilvania pînă în veacul al XVI-lea*, București, 1954.

Daicovicu, C., Pascu, Șt., Cheresteșiu, V., Morariu, T., *Din istoria Transilvaniei*, București, 1960.

social-economică a satelor. Încă la 1169⁶, într-un act de danic, valoarea feudei se apreciază și după numărul meșteșugarilor: „de asemenea (sint n.n.) ... patru case de cojocari (pellipari), două de fierari (fabri), trei de pielari-tăbăcari (cerdones), două de piuari (abulentes)...”

Cojocăritul, unul din cele mai înfloritoare meșteșuguri de pe valea superioară a Crișului Negru s-a dezvoltat în legătură cu importanța care se acorda cojocului în complexul costumului popular de pe Crișuri. Pe de altă parte, ca urmare a stimulării creșterii vitelor și a ovinelor prin acordarea unor privilegii⁷ anumitor sate de pe Crișul Negru, încă din secolul al XV-lea, s-a ajuns și la dezvoltarea cojocăritului ca meșteșug țărănesc, materia primă necesară, fiind astfel sporită. Evident, însă, condițiile naturale fiind destul de neprielnice, păstoritul n-a putut constitui niciodată o ocupație exclusivă, în cadrul economiei rurale bihorene. Documentele istorice de la sfârșitul secolului al XVI-lea ne relevă acest aspect. Recensămîntul turmelor, întocmit la 1600, în baza listelor de dijme, daturi, quinquagesima (dările în animale, oi)⁸ în așezările românești de pe Crișul Negru, amintea doar cca. 8 turme mari, cu peste 100 de animale, majoritatea turmelor fiind mici, nedepășind media de 20—49 capete de animale. „Cifrele mici de oi nu puteau constitui o bază de existență... ca să poată hotări caracterul economic al unei populații. Numărul mic de oi poate satisface doar restrînse nevoi elementare de hrană și îmbrăcăminte, în cadrele economiei țărănești”,⁹ sublinia istoricul David Prodan.

Prin adîncirea diviziunii muncii (de-a lungul epocilor istorice diferite), de la prelucrarea pieilor de animale și confecționarea pieselor de port în cadrul fiecărei familii, s-a ajuns la specializarea unui singur individ sau a mai multora, care deserveau un sat, o așezare, un grup de sate sau o arie mi largă.¹⁰

În Urbariul de la 1600, privitor la meșteșugarii din Beiuș, precum și la obligațiile lor, sînt pomenite 9 nume de cojocari, număr destul de ridicat în raport cu cei doar 168 capi de familie, locuitori ai tîrgului la acea dată.¹¹ Putem desprinde concluzia că, la începutul secolului al XVII-lea, cojocăritul constituia în Bihor o ocupație specializată, avantajoasă, care aducea deja venituri considerabile în economia particulară cit și în cea a feudei catolice maghiarc, de la Oradea.

⁶ Ibidem.

⁷ Prodan, D., *Domeniul Beiușului la 1600*, în *Anuarul Institutului de istorie*, Cluj; Prodan, D., *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I—II, București, 1968.

Borovszky, S., *„Bihar vármegye és Nagyvárad*, Budapest, 1901; Györffy, I., *A feketekőrösvölgyi magyarság települése*, Budapest, 1914.

⁸ D. Prodan, *op. cit.*

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

Fig. 1. Român din împrejurimile Oradiei (După:
Th. Valerio).

Cojocarii, care erau în același timp pielari, tăbăcari, uneori chiar cizmari existau la început în fiecare sat. Aceștia se îndeletniceau cu cojocăritul mai mult sezonier, alături de ocupația principală, agricolă. Treptat, se specializează în acest meșteșug doar anumite sate, sau colectivități mai mari din cadrul satului, produsele lor fiind destinate comunității respective, uneori feudalului, sau chiar mai mult, târgurilor tradiționale, deserving o arie geografică mai întinsă. Atunci când produsele lor aprovizionau piețele din alte zone etnografice, tehnicile și ornamentica folosite în confecționarea cojoacelor erau adaptate specificului decorativ, cromatic etc. al ținutului respectiv.

Mai târziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, documentele pomenesc alături de fierarii din Beiuș, pe șubari și cojocari care practicau meșteșuguri prospere.

Diferitele consemnări grafice sau scrieri rămase din secolul trecut au surprins etapa în care cojoacele bihorene (ca de altfel portul popular românesc, în general), cunoșteau epoca celei mai înalte realizări artistice. Astfel, pictorul francez, Th. Valério, pe la jumătatea secolului al XIX-lea, prin schițele sale, „Român din împrejurimile Oradiei” (fig. 1) și „Cîrciumă românească din jurul Oradiei” (fig. 2) ne-a

Fig. 2. Cîrciumă românească din jurul Oradiei (După:
Th. Valerio).

lăsat adevărate documente relevante în ce privește costumele populare.¹² În portul bărbaților se remarcă pe aceste desene, cojocul scurt, fără mineci, precum și „bitușa” (bunda) mare, albă, fără mineci, purtată în sezonul rece.

În periodicele veacului trecut (Familia, Fenice, Tribuna, Transilvania etc.), în mod deosebit în revista Familia (condusă de reputatul scriitor bihorean, Iosif Vulcan) este descris portul popular din satele de pe Crișul Negru. O piesă importantă, definitorie este considerat cojocul. La 1872 se scria: (femeile poartă n.n.) „în spate cojoc scurt,

¹² Oprescu, G., „Țările române văzute de artiștii francezi (sec. XVIII și XIX), București, 1926.

lucrat cu flori de mătăsurii... (iar bărbații n.n.) „în spate cojoc peste umăr suman pînă la genunchi... iarna peste tot, bitușă albă”.¹³

Prestigiul de care se bucurau vestiții cojocari bihoreni este subliniat într-un amplu comentariu asupra expoziției etnografice organizată la Sibiu, în 1881¹⁴ (apărut în aceeași revistă). Printre produsele artistice premiate se numărau și cojoacele bihorene, confecționate la Beiuș, Vașcău, Sîrbești.

Procesul de specializare pe cojocărit, în această zonă era relevant în 1888 de către Frîncu și Candrea¹⁵, mai tîrziu de Tudor Pamfile, care arăta: „În Munții Apuseni ai Ardealului sînt sate întregi de cojocari, cari fac cojoace și pieptare și cari se numesc suci”¹⁶, comparînd procesul acesta cu unul similar din Macedonia.

În secolul nostru, cojocăritul din Bihor este uneori doar amintit, în notații pasagere, altele a constituit obiectiv important de studiu pentru mulți istorici și etnografi, dintre care amintim pe: Pavel Constantin¹⁷ (1926), Ciomac-Popa Necșa¹⁸ (1936), Dunăre Nicolae¹⁹ (1957), Petrescu Paul²⁰ (1959), Butură Valeriu²¹ (1963) și alții.

Centrele specializate în cojocărit, de pe cursul superior al Crișului Negru au fost: Beiuș, Delani, Nimăiești, Vașcău, Poieni de Jos, Cîmpani de Jos, Roșia, Fîniș. Informațiile orale, coroborate cu cele arhivistice²², sau bibliografice ne permit să stabilim (desigur cu probabilitate) situația acestui meșteșug la începutul veacului nostru. La 1900, în Beiuș lucrau aproximativ 40 de cojocari, cam același număr existînd și în Vașcău. La Poieni de Jos erau circa 17 meșteri, iar în satele cu populația mixtă, română maghiară (Fîniș, Remetea), fiind aproximativ 12.²³ O statistică întocmită pe baza „Registrului despre meseriași obligați la calificare”, din Beiuș, între anii 1924—1935,²⁴ indică scăderea mereu tot mai accentuată a numărului cojocarilor activi, ajungînd de la 40, la cifra de 18 meșteri, în această localitate. Același procent de scădere se remarcă și în celelalte centre.

¹³ Sălăgianu, I. S., *Impresiuni din călătorie I. Cînd mergi de la Beiuș la Ardeal, pentru prima oară*, în *Familia*, nr. 29, 1872, p. 338—339.

¹⁴ „Expoziția română din Sibiu,” în *Familia*, nr. 70, 1881, p. 450—451.

¹⁵ Frîncu-Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*, 1888.

¹⁶ Pamfile, T., *Industria casnică la românii*, București, 1910.

¹⁷ Pavel, C., *Locuri și oameni din Munții Bihariei*, Beiuș, 1926.

¹⁸ Ciomac, Ion — Popa Necșa, V., *Munții Apuseni*, București, 1936.

¹⁹ Dunăre, N., *Portul popular din Bihor*, București, 1957.

²⁰ Petrescu, Paul, *Costumul popular românesc din Transilvania și Banat Buc.*, 1959.

²¹ Butură, V., *Evoluția portului popular în Munții Apuseni*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei*, Cluj, 1963.

²² Cercetările arhivistice au fost făcute în Arhivele statului, Oradea precum și în arhivele locale, bisericești, din satele amintite.

²³ Ibidem.

²⁴ *Registrul despre meseriași obligați la calificare, 1924—1935*, în Arhivele statului, Beiuș, nr. 56, p. 2.

După cel de al doilea război mondial, jocăritul se practică pe o scară tot mai restrinsă. Astăzi, situația localităților specializate în jocărit prezintă aspecte noi. Datorită minelor, șantierelor de construcții și uzinelor care cer un număr mare de brațe de muncă, localnicii au noi posibilități de asigurare a venitului economic. Pe de altă parte, pătrunderea noilor articole vestimentare, confecționate pe cale industrială, înlătură produsele meșteșugărești de pe piață. Ca un proces firesc, generat de noile condiții social-economice, însuși portul popular se schimbă. Vechile cojoace sînt îmbrăcate rar, doar la ocazii festive. În centrele mai mari, Beiuș, Vașcău, Pietroasa, Sudrugiuj jocării s-au orientat spre o formă socialistă, de organizare, cooperativă. În celelalte sate meșteșugul l-au mai păstrat cite 1—2 meșteri, dar și aceștia îl practică rar, ocazional.²⁵

Relații de producție

Producția, în general, era organizată în cadrul familiei, cu membrii acesteia. Jocării munceau individual, pe cont propriu, asociații sau corporații meșteșugărești nefiind atestate documentar. Cu toate acestea, existau meșteri care aveau dreptul la angajarea a 2—3 ucenici, pentru calificare. Aceștia munceau timp de 2—4 ani în atelier, fără a primi vreo remunerare, adesea nici mîncare, sau îmbrăcăminte. Odinioară după expirarea termenului de „învățătură”, ucenicul trebuia să lucreze un joc care era examinat de către meșterii din sat și de către autoritatea obștei. După acest prim „examen”, piesa era expusă la tîrg, pentru a se vedea reacția, aprecierea cumpărătorilor anonimi, cu o mai mare putere de obiectivitate. În cazul că acest joc era solicitat și cumpărat „fără scădere de preț”, ucenicul merita să fie numit de acum caldă, sau i se confereau chiar prerogativele unui meșter priceput.²⁶

În primele decenii ale secolului XX, dar mai ales în deceniile 3—4, apar ateliere de jocărit care foloseau munca salariată, constituind adevărate manufacturi. Proprietarul desfăcea produsele sau asigura materia primă, toate celelalte operațiuni de prelucrarea pieilor, ca și croitul sau ornamentatul căzînd în sarcina lucrătorilor angajați pe un timp mai îndelungat, sau doar sezonieri, aleși dintre jocării săraci ai satelor, fără atelier și fără clientelă proprie.

Se impune de asemenea mențiunea că în satele din valea Crișului Negru jocăritul era practicat cu exclusivitate de către bărbați, spre deosebire de centrele de pe versanții estici ai Munților Apuseni, unde lucrau și femeile.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Informator Memetea Savu, născut 1898, Beiuș, Str. Tăbăcarilor, nr. 3.

Relații de schimb

Cojoacele se executau „după comandă”, sau pentru târgurile săptămânale și cele anuale care se țineau la Beiuș, Vașcău, Pietroasa, Ceica, Sudrigiu.

Până prin deceniul al treilea al secolului nostru, plata cojoacelor se făcea pe schimb în natură. Raportată la bogăția ornamentală și la calitatea materialului, se primea o cantitate mare sau mai mică de porumb, grâu, piei, sau alte produse gospodărești. Odată cu pătrunderea capitalismului în mediul rural, plata cojoacelor se făcea în bani, mai ales la târguri.²⁷

În baza unor cutume străvechi se practica o formă deosebită, aceea a schimbului pe muncă (muncă pentru muncă), aspect economic și social, caracteristic tuturor așezărilor românești din Munții Apuseni. În cazul unei comenzi, cojocarul aprecia prețul jocului în zile-muncă pe care clientul se obliga să le efectueze în gospodăria meșterului (la munca cîmpului, la pădure etc.), „căci omul de ce să mai lucreze altundeva să cîștige bani ca să-și plătească jocul, dacă poate plăti cu munca, pe cojocar.”²⁸

În memoria satelor se păstrează chiar amintirea unor procese cauzate de nerespectarea convenției de către una din părțile angajate în această formă de schimb. Atunci cînd clientul se declara nemulțumit, mai ales în ce privește calitatea artistică a jocului, meșterul se obliga să-i plătească zilele de muncă prestate în gospodăria sa.

Procesul de execuție

Procesul de creație în cadrul cojocăritului are trei mari etape:

1. *pregătirea și prelucrarea pieilor*, care se făcea mai mult vara („E mai bine vara să usuci piei, să le speli și să le vopsești, iar pielea se întinde frumos”)²⁹; 2. *cusutul și brodatul cojoacelor* (iarna și toamna); 3. *desfacerea produselor la târguri (primăvara și toamna)*. Cojocăritul era considerat în satele din valea Crișului Negru ca un meșteșug rentabil și foarte apreciat.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Informator Popa Gheorghe, născut în 1912, Lunca, jud. Bihor, nr. 153.

²⁹ Idem.

Prelucrarea pieilor

Materialul întrebuințat în cojocărit îl constituia blănurile de oaie și miei. Foarte rar prelucrau chiar pieile de capră (pentru confecționarea unor piese anexe, însă, ca traistele de piele, căciuli pentru copii etc.).

Prelucrarea pieilor și cusutul pieptarului se realiza în același atelier de cojocărie. Fiecare meșter cunoștea și executa toate operațiunile de tăbăcit, vopsit, croit, brodat.

Tăbăcitul se făcea după anumite procedee arhaice. Pielea „verde” (crudă) se înmuia în apă 1—2 zile, apoi se limpezea în apă curgătoare. Se întindea pe „război”, sau „meliță” („rama pentru tras pieile”) și se curăța de grăsimi cu ajutorul unui cuțit lat, „șamfa”. Se prepară apoi „dubala” (zeama pentru argăsit), după o rețetă ascunsă, tăinuită,³⁰ moștenită din tată în fiu și neîmpărtășită decît între meșteri. Pielea se freacă cu această soluție, apoi se presară cu țărițe și se împătură, după care se așează într-un ciubăr, unde se lasă timp de 24 ore. Se usucă din nou, timp de 1—2 zile, după care, ușor umezită, pielea se întinde pe „război”. Cu „șamfa” (cuțit lat) se răzuiește, „se trage” și „se albește”.

În vederea croitului, pielea era fixată pe o suprafață plană, cu ajutorul „șingurilor” (lețuri de lemn), apoi, cu ajutorul unui al treilea șing, folosit ca unitate de măsură, iau dimensiunile cojocului comandat. Tăiatul pieselor componente ale cojocului se face după un șablon, sau cu „mîna liberă”, „după ochi”.

Pentru un cojoc scurt se foloseau de obicei patru piei: trei pentru piesele componente propriu-zise, a patra, prelucrată în mod special, era folosită ca material de ornamentare.

Materialele întrebuințate pentru decorarea cojocului erau: „mă-tasa” sau „birca” (linica policromă) cu care se executau broderiile. În cîmpul ornamental se integrau și aplicații din piele colorată (roșie, neagră, verde). „Irha” (piele moale, curățită de păr) se păstra pentru unele aplicații decorative, (mai ales cînd confecționau „cojoacele tinerești” chiar nevopsită, albă.

Vopsirea pieilor se făcea după procedee arhaice. Culoarea verde se obținea prin presărarea pieii umezite, cu oxid de cupru: „se macina arama și, în întuneric se presară pe piele. A doua zi aceasta este deja colorată, se mai freacă numai cu o perie ca să se moaie. Apoi pielea se întinde „pe război”, pentru a se usca”.³¹ Pentru obținerea irhei roșii se prepara în prealabil colorantul. Odinioară se foloseau frecvent co-

³⁰ Idem.

³¹ Bar Traian, Delani, nr. 38.

loranții vegetali sau minerali. Din coajă de roibă amestecată cu coajă de arin, fierte timp de 24 ore se prepara o „zeamă” roșie, „foarte tare și bună de vopsit pielea. Asta nu se albea (nu se decolora), nu se lua pe haine”.³²

Pentru vopsirea pielii în culoare neagră se folosea atît colorantul vegetal preparat din coajă de arin, fiartă, cît și huma (pămîntul negru), care se aducea din locuri anumite, de pe lîngă bălți, din luncă etc. Huma se păstra într-un loc uscat, iar atunci cînd se utiliza, se înmuia și se frămînta îndelung, cu apă caldută. Cu pasta obținută în acest mod se ungea toată suprafața pielii, după care se usca la soare, sau într-un loc umbrît, dar bine aerat. După cca. două zile, pielea era curățită de pămînt cu o perie și se spăla îndelung, de preferință cu apă rece, curgătoare. Pielea rămînea colorată, negru-cenușiu.

În ultimii 25—30 ani, procedeele acestea de vopsire au intrat în desuetudine. Coloranții întrebuințați frecvent sînt azi cei chimici (anilină, fuxină etc.).

Unelte. În procesul de prelucrare a pieilor este folosit un inventar instrumental modest, rudimentar. Pentru curățitul pieilor, de mare utilitate este „războiul” sau „melița” (suport din lemn, pentru întinsul și răzuitul pieilor). Pentru „cărnuț” (răzuit) se întrebuințează „șamfa” și „cîrligul de tras” (cuțit fixat pe un lemn curbat).

În operațiunile de croit piesele componente ale cojocului se utilizează „cuțitul de tăiat piele”. Cusutul se realizează cu „acul mare în trei muchii”. De asemenea, pentru decupajul bucăților de irhă, în diverse forme decorative (colți, ajur, etc.) sînt utilizate ustensile ca: „iugălăul” (daltă rotundă), „cipcăzăul” (pinten din fier pentru decuparea motivelor florale, pe piele), „măruțul”, sau „ulmezăul” (daltă pentru rotunjirea colțișorilor ornamentali). Toate aceste ustensile erau confecționate de către fierarii din Vărzarii de Jos, sat specializat în fierărit.

TIPOLOGIA COJOACELOR DIN SATELE DE PE VALEA SUPERIOARĂ A CRIȘULUI NEGRU

Centrele specializate în cojocărit, situate pe valea superioară a Crișului Negru confecționau *cojoacele scurte fără mînci*, bogat ornamentate, *cojoacele lungi cu mînci* (purtate doar pînă la începutul secolului XX), *bitușele*, lungi, fără mînci, albe. De asemenea, în centrele de cojocărit, deopotrivă cu micile ateliere răspîndite cîte 1—2 în toate localitățile acestei zone etnografice, se confecționau *cușmele*, căciuli înalte, din blană de miel, negre, uneori, mai ales pentru copii fiind albe. În secolul nostru, sub influența zonelor învecinate s-a ajuns

³² Idem.

și la confecționarea *pieptarului înfundat*, care a fost introdus mai ales în portul de lucru, sau în vestimentația copiilor.

Cojocul scurt constituia piesa nelipsită din portul popular bihorean, indiferent de sex, vîrstă, anotimp sau situații. În ansamblul costumului ca și în viața socială a comunității, *cojocul* deține roluri multiple, pe care ne vom strădui să le relevăm în măsura în care ni s-au dezvăluit pe parcursul cercetării.

Trebuie să menționăm că datorită relațiilor neîntrerupte cu populațiile slave din nord-vest, în Bihor s-a păstrat mai mult decît în alte zone ale țării noastre denumirea de *cojoc* (de la v. sl. kozuhu).

În satele din valea superioară a Crișului Negru se purtau patru tipuri de cojoace scurte, care diferă din punct de vedere al croitului, dimensiunilor, al dispunerii cîmpului ornamental, precum și al motivelor decorative, sau a cromaticii: *cojocul poienăresc*, *cojocul binșenesc*, *cojocul cohănesc* și *cojocul unguresc*.

1. *Cojocul poienăresc* se lucra în satul Poienii de Jos (pe valea Crișului Pietros, afluent al Crișului Negru), la poalele Munților Bihorului. Spre sfîrșitul secolului trecut, după relatările informatorilor, acest tip de *cojoc* se confecționa și în localitățile învecinate. Cociuba și Gurani. *Cojocul poienăresc*, purtat exclusiv în satele Poienii de Jos și Poienii de Sus, Cociuba Mică, Gurani, Pietroasa, Brădet, Stîncești, Chișcău, Măgura — se asocia portului bătrînesc, cu cămașă lungă, *pieptănătura* cu „cormi” (care încorporează acest port la o vastă arie de răspîndire, în Europa și Asia³³), zădie de lînă, cu alesături ornamentale executate în războiul de țesut. Acesta constituie cel mai vechi tip de *cojoc*, purtat consecvent pînă la începutul veacului nostru. Astăzi se găsește doar cu destulă dificultate, în lăzile bătrînelor octogenare, care, la ocazii deosebite (sărbători, țiguri) îl mai îmbracă.

Cojocul poienăresc era croit lung, peste șolduri, fără mîneci, cu deschiderea în față. Răscroiala gîtului era înaltă. Morfologic, se alcătua din trei piese: două „aripi” (*piepții* *cojocului*) și „spinarea” (*spatele*). Chiar alegerea pieii necesare diferitelor părți componente ale *cojocului* presupunea multă pricepere. „Aripile se taie din jumătatea din spate (partea dorsală), iar spinarea *pieptarului* se croia din partea dinspre gît a pielii, deoarece gîtul (pielea de la gît) nu se întinde și nu face foale (nu se încrețește, nu se întinde)³⁴.”

Cîmpul ornamental al *cojocului poienăresc* cuprinde *piepții* și partea de sub brațe, *spatele* fiind puțin ornamentat, doar în partea superioară, prin împletituri șerpuite („șerpălaș”, sau „corbaci”) din piele colorată, care subliniază parcă, linia omoplaților. Pe „aripile” *cojocului*, ornamentul este repartizat pe dominante verticale, constînd din șiruri de „ciupi” (pampoane), brodate pe benzi din irhă albă, aplicate

³³ Chelcea, I., *Portul cu „coarne”, în Muzeul satului. Studii și cercetări*, București, 1970.

³⁴ Informator Groza Gheorghe, născut 1889, Poienii de Jos, nr. 86.

în prealabil, pe pielea cojocului. Aceste fișii se aplică din nevoia de ascunde cusăturile dintre piese, sau tăieturile de pe piele. Adesea, între părțile componente ale cojocului se introduce o bentiță din piele colorată, roșie, „irma” (inima), cu rol decorativ, pentru mascarea cusăturii funcționale. Ciupii (pampoanele decorative) se aplicau în număr mare („erau cojoace cu 100, 200 sau 300 de ciupi, după comandă. Cu cât erau mai mulți, cojocul era mai arătos și mai scump”³⁵), fiind confecționați din lînă sau mătase în culorile verde, roșu, mov. Dispunerea lor se făcea pe un ax simetric, printre „șovîrcăturile” (împletituri) meandrice, din șuvițe de piele colorată. Un plus de frumusețe se realiza prin brodarca cu lînă și irhă chiar și a buzunarelor. În tehnicile decorative întrebuintate, dar mai ales în cromatică se remarcă o diferențiere netă pe vîrstă. În portul bătrînilor predomină tonalități terne ale culorii verzi, în timp ce cojocul destinat tinerilor era brodat în culori vii, aprinse, predominînd galbenul și roșul.

Frumusețea și armonia cromatică deosebită a cojocului poienăresc, care constituie o notă caracteristică în unitatea portului popular de pe Crișul Negru este subliniată de tivitura lată, din blană neagră, pe margini.

În urma observării atente a acestui tip de cojoc și prin compararea lui cu celelalte tipuri specifice zonei, se desprinde concluzia asupra priorității broderiei, ca tehnică importantă de ornamentare a cojoacelor, într-o etapă mai veche, față de aplicațiile din piele colorată și împletituri din irhă, încadrate ulterior între procedeele de împodobire a pieselor vestimentare. Inițial, aceste bucăți aplicate îndeplineau un rol funcțional, acela de a ascunde cusăturile simple care încheiau lații cojocului, între ei. Treptat, acestea dobîndesc o valoare decorativă, devenind procedeu chiar, de ornamentare, sau „fond” pentru broderie.

2. *Cojocul binșenesc* era confecționat la Beiuș (de unde a primit și denumirea locală), mai tîrziu și în alte sate, vecine, Delani, Nimăiești și Mizieș. Acest tip de cojoc se purta aproximativ de pe la începutul secolului XX, în circa 40 de sate, care gravitau spre Beiuș, de la Roșia (în nord-est de Beiuș), pînă la Sudrigiu-Rieni, (la sud de Beiuș).

Cojocul binșenesc se croia scurt, pînă la talie, cu răscoială mică la gît, descheiat în față. Cojocul bărbătesc avea lateral cite o fentă (de cca. 10—15 cm.) fără vreun scop funcțional, decît ca pretext decorativ. În vederea executării broderiei, cojocarul desena pe piele, cu un bețîșor înmuiat în „albăstreală” (albastru de metil), din imaginație, dar respectînd totdeauna ornamentația tradițională specifică ariei etnografice în care se purta acest tip de cojoc. Cîmpul ornamental putea fi mai amplu, sau mai modest, cu mai multe „șîruri de împletituri”

³⁵ Idem.

montate, sau avînd spatele ornamentat uneori, alteori nu. Elementele decorative, tradiționale erau, însă, respectate cu strictețe. Pe pieptul cojocului prin dispunerea „ciupilor” decorativi și a aplicațiilor de împletituri din piele se realizează motivul „bradului”, în unele localități numit „crucea mare”. Ambele motive reprezintă simboluri ale „pomului vieții”, predilect în Bihor și înfîlțit nu numai pe toate piesele de port popular, ci, în măsură și mai mare, în arhitectură³⁶, pe obiecte de lemn, pe ouăle încondeiate etc.

Spatele cojocului se decora prin tehnica broderiei „pe plin” (în relief), cu lînică colorată, sau cu șuvițe din piele. Repartiția cîmpului ornamental și realizarea artistică ne aduc dovada vechimii practicării acestui meșteșug, care a atins o treaptă superioară, în ce privește modalitatea de exprimare. Se impune în același timp sublinierea deosebirilor de natură decorativă dintre cojoacele bărbățești de cele femeiești. Primele au motivul centrat, pe mijlocul spatelui, de-a lungul unei verticale imaginabile, care, materializează prin broderie reprezintă o tulpină cu un buchet floral. La cojocul femeiesc, cîmpul ornamental însă este repartizat pe două registre diferite, „pana mare” și „pana mică”, buchete de flori și rozeta constituie o reprezentare a sincretismului dintre cultul solar și dendrolatrie.³⁷

Încadrînd motivul central, sînt aplicate longitudinal două fișii de piele albă, peste care se suprapune „onisia” (floare de cîmp), brodată cu lînă, mătase și conturat de „ciupi” decorativi, bicromi (roșu-negru). Sub „onisii” se fixează „țiroamele” (ciucuri trapezoidali tăiați din piele „cărmăjic” (roșie), avînd marginile dantelate. Cojocul bărbătesc, destinat mirilor se brodează cu „pană” la buzunar (rozeta) și cu „șerpălău”, motiv meandric, brodat din piele și lînă, care împodobește tivitura lată a poalelor cojocului.

Ceea ce se remarcă în mod deosebit la acest tip de cojoc este armonia și sobrietatea elegantă a culorilor roșu-negru, pe fondul alb (respectîndu-se tricromia specifică zonei), înviorate de verdele crud, „ca mărul”, al împletiturilor din piele, sau de discretul roz și mov strecurat în petalele florilor de cîmp, brodate cu lînă. Simetria și conturul motivelor sînt subliniate de tiviturile cu piele roșie, pe margini, de mici bumbi de lac, sau din „cipcă” (dantelă) decorativă, care se intercalează, delimitînd și creînd pauze în cîmpul ornamental. (fig. 3)

Raportat la un teritoriu mai vast, cojocul binșenesc se aseamănă mult în ce privește croiul, cu cel purtat pe Crișul Alb. Lărgind sfera de referință, nu putem ignora asemănările cu pieptarul din costumul sîrbesc, din Bosnia, cu același croi și cu același motiv ornamental,

³⁶ Petrescu, Paul, *Motive decorative celebre*, București, 1971.

³⁷ Ibidem.

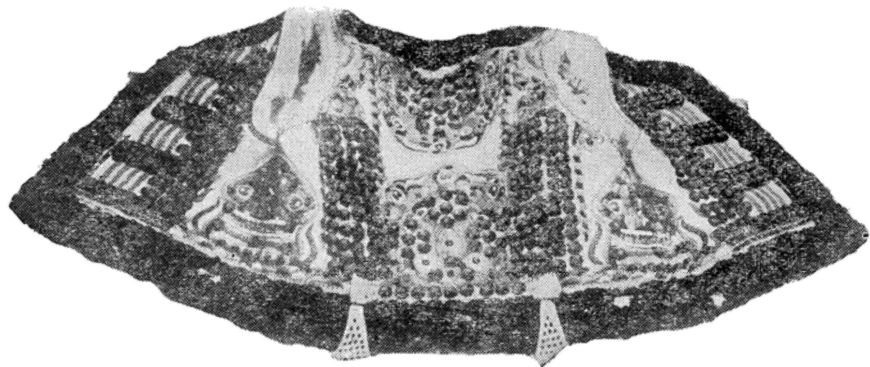

Fig. 3. Cojoc „binșenesc”.

„bradul de piept”.³⁸ Certe similitudini putem remarca și în cromatica „kozuch”-ului slovac, comparată cu cea a cojocului binșenesc.³⁹

O variantă a cojocului binșenesc a constituit pieptarul purtat pînă aproape în deceniul al IV-lea al secolului nostru, în satele dinspre nord-estul Beiușului, spre Roșia. Acest cojoc are aplicații din piele albă, alternate cu lac, sau piele de culoare neagră. Pampoanele din lînică, sau ornamentele florale brodate aveau cromatica predominantă verde-negru, uneori ușor înviorată cu pigmenți roșii. Datorită acestor particularități a fost chiar numit „cojoc verde”, sau „cuncenesc”, purtat inițial doar de către femeile măritate: „după ce se înveleau cu concii”.⁴⁰ Treptat, pierzîndu-și semnificația socială, s-a extins în portul tuturor femeilor din satele de pe Valea Roșiei (afluent al Crișului Negru). (fig. 4)

3. *Cojocul cohănesc* se lucra odinioară la Vașcău⁴¹, pe ulița Bă-răștilor, precum și în cîteva sate învecinate, Lunca, Suștiu, Seghiște. Acest tip de cojoc se purta în toate satele din sudul văii superioare a Crișului Negru, de la Rieni-Petrileni, la Cîmpani de Sus și Lunca, pînă la Crișior de Sus, în aproape 30 de localități.

Confecționarea acestui tip de cojoc nu pretindea un material superior, calitativ, întrucît motivele ornamentale, bogate și compacte, care cuprind întreaga suprafață a cojocului, dau ținută și rezistență piesei.

Morfologic, între cojocul femeiesc și cel bărbătesc exista o distincție netă. Cel femeiesc era croit scurt, deasupra taliei, avînd răs-croială adîncă la piept și mîneci, uneori lățimea umărului fiind doar

³⁸ Culic, Zorislava, *Narodne nosnje u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1966; Pronay Gábor, *Ungarische national-trachten*, Pesten, 1855.

³⁹ Kaňová, Magdalena — Mojmir Benža, *Lúdové kôzuchy*, Osveta, 1970

⁴⁰ Numele cojocului cuncenesc se pare că vine de la expresia „poartă cojocul conciiului”, adică cel potrivit și destinat nevestelor.

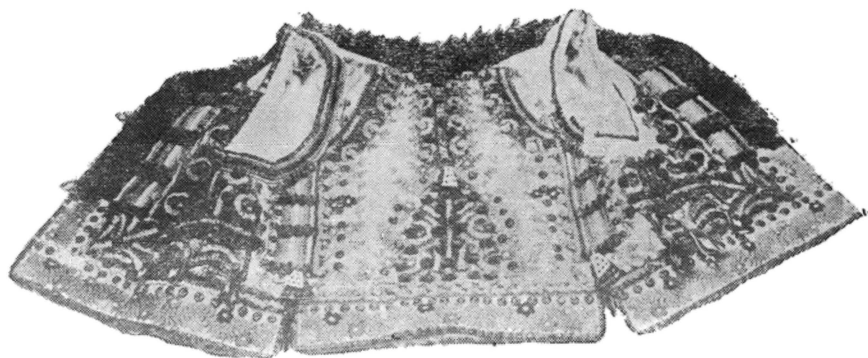

Fig. 4. Cojoc „cuncenesec”.

Fig. 5. Cojoc „cohănesc”.

de 4—5 cm. Broderiile sînt executate cu bircă policromă (roșie, galbenă, verde, predominînd rozul sau movul), căpătînd preponderență anumite culori după preferințele purtătoarelor, sau ale comunității. Ornamentul floral, executat în tehnica „cîrpiturească” (cusătură plină), se repartizează pe cele trei părți componente ale cojocului, aripile și spatele. Central, pe spatele cojocului este înscrisă „pana mare”, mănunchi de flori, „ruje” și „pahare” (clopoței), care impun analogia cu elementele decorative de pe cojoacele din Țara Zărandului, Abrud sau Bucium⁴². Piepții cojocului se ornamează diferit (la spate însă „forma” fixă era obligatorie), indiferent de vîrsta purtătoarei sau de localitate, cu două sau trei rozete brodate în mănunchi, sau independente. Calitatea artistică a piesei este sporită de aplicațiile din piele dantelată, roșie, verde sau neagră, care tînesc și separă cîmpii ornamentali. (fig. 5)

⁴¹ Vechea denumire a Vașcăului era Cou, de la Vas-Kohó—cuptor de fier.

⁴² Butură, V., *op. cit.* și Focșa M., *Cojocăritul din Abrud și Bucium în SCIA*, nr. 3—4.

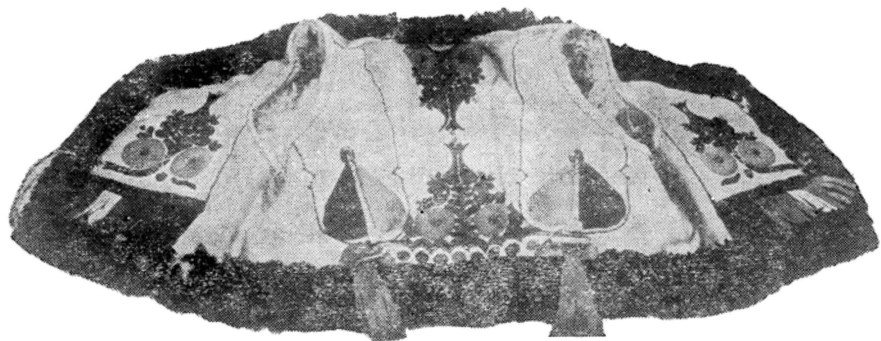

Fig. 6. Cojoc maghiar.

Cojocul purtat odinioară de către bărbații acestor așezări era ornamentat la sfârșitul secolului al XIX-lea cu bumbi de alamă, pe piept.⁴³ Se croia lung, pînă la șold, cu răscoială mică la gît, adeseori fiind un pieptar înfundat, cu fentă în față (tip general răspîndit în toate zonele etnografice ale țării.⁴⁴

După primul război mondial, arta decorativă a cojoacelor este mult simplificată, aplicîndu-se doar bucăți din piele roșie sau verde, decupate în motive floral-stilizate, subliniate de „șerparul” (împletitură) din piele colorată. Dispunerea simetrică a cîmpilor ornamentali este asemănătoare cu a cojoacelor binșenești.

4. *Cojocul unguresc* era purtat în satele cu populație maghiară sau mixtă: Feniș, Târcaia, Remetea, Negru (Grădinari), Uileac. Acest tip se lucra însă tot la Beiuș, ulterior și la Feniș sau Târcaia.

Cojocul maghiar se croia foarte scurt, deasupra taliei. Ornamentația este simplă, constînd din aplicații de piele roșie sau neagră pe piept și în partea dorsală. Peste aceste monturi din piele se broda cu lînică „pana de tulipan” (laleaua). În ornamentația acestui cojoc se resimte influența artei decorative specifică satelor de cîmpie, de pe cursul inferior al Crișului Negru.

Pe la începutul secolului XX, mai ales în portul tinerilor din aceste așezări situate în depresiunea Beiușului, a fost introdusă o variantă a cojocului unguresc, supranumit „fetesc”, sau „fecioresc”. Bogat ornamentat, cu aplicații din piele roșii în benzi late, pe piept are motiv predominant „pana mare la piept”, adevărată revărsare de elemente florale policrome, iar spatele are ca motiv central, „pana cu rujă”. Cojocul se ținea cu piele neagră, cu lac sau cu blană de miel, pentru sublinierea prin contrast a cîmpului decorativ (fig. 6)

⁴³ Dunăre, N., *op. cit.* și Oprescu, G. *op. cit.*

⁴⁴ Dunăre, N., *op. cit.*, Petrescu Paul, *op. cit.*; Stoica Georgeta, *Portul popular din Cîmpia Munteniei*, în Muzeul satului. Studii și cercetări, 1970., Idem, *Evoluția portului popular din satul Sîrbova (jud. Timiș)*.

Datorită conviețuirii lor (planșa I.) și a legăturilor permanente între satele românești și maghiare, în ultimul secol s-a putut remarca împrumutul de piese, de cojoace, sau influențe reciproce în ornamentică.

Odată cu transformarea portului popular, datorită procesului de urbanizare și de pătrundere a produselor industriale la sate, cojoacele scurte au fost înlocuite cu pieptarele lungi, pînă peste sold, lucrate în fabrici sau ateliere cooperatiste. Motivele decorative lipsesc sau apar discret și sporadic, la buzunare, sau pe poalele cojocului.

O scurtă existență a cunoscut, de asemenea, cojocul infundat, încheiat sub brațul și pe umărul stîng. Acesta s-a impus mai mult în portul tinerilor, „pînă n-a intra în joc”, sau în portul de lucru al bărbaților.

Valeriu Butură observa că acest tip de cojoc n-a fost specific niciodată portului din valea superioară a Crișului Negru, ci a apărut abia în secolul XX, ca element de influență a satelor de pe versantul estic al Munților Apuseni⁴⁵. Pieptarul infundat era puțin ornamentat, doar pe piept, cu „irimi” (inimi) decupate din piele roșie sau galbenă, sau la buzunarele din față.

Bitușa (șubă din blană de oaie) constituia piesa de port indispensabilă, atît pentru femei cît și pentru bărbați, în sezonul rece. Dacă sumanul „cu pene” (cu înflorituri) era îmbrăcămintea caldăroasă de sărbătoare, bitușa, în schimb, cunoștea o întrebuintare mai largă. Ea se purta pe timp ploios sau pe ger, în nopțile reci, la stîină, constituia învelitoare pentru pat, culcuș cald, cînd se dormea la cîmp, la pădure, sau la drum lung, în car.

Meșterii bitușeri cei mai vestiți lucrau în satele Delani, Sînmartin sau Nimăiești. Bitușeritul a apărut prin accentuarea diviziunii muncii în cadrul cojocăritului. Nu orice cojocar știa și se angaja la „lucrul bitușei”, iar bitușerii nu confecționau niciodată cojoace scurte. Chiar alegerea materialului cerea multă pricepere și experiență.

Bitușa lungă și largă, fără mîneci (închisă ca o pelerină) este în această parte a țării o piesă de tradiție, autohtonă.⁴⁶

Bitușa se croia din 6—8 piei de oaie. Prelucrarea lor nu diferă de a celor destinate cojoacelor. Părțile componente sînt: spatele (din două bucăți, înădite în dreptul taliei) care se atașa peste umeri la „aripile dinainte” (piepții) ale bitușei. Între latul din spate și aripi se adăugau ulterior „lărgăturile” (clini) late, pornind de la umăr, peste braț. Piese se înădeau prin cusături exterioare, „pe muchie”, „corbăcite” (în tehnica festonului sau a lansetei), executate cu șuvițe din irhă albă.

⁴⁵ Butură, *op. cit.*; Foțșă; M., *op. cit.*; Petrescu, P., *op. cit.*

⁴⁶ Daicoviciu, H., *Dacii*, București, 1965, p. 25.

Bitușele destinate femeilor aveau la cusături „irimă” (lampaș) din irhă colorată, roșie, care sublinia eleganța veșmîntului alb. Cusături fine, cu lînică roșie și „vînată” aveau jur-împrejur bitușa, în motivele „șerparul”, sau „rujele mici”. O bordură lată din blană neagră marca și mai mult contrastul ornamentelor fine, policrome pe albul pielii. Pe timp ploios, bitușa se îmbrăca cu blana înafară.

Bitușeritul s-a dezvoltat în satele amintite ca un meșteșug avansat. Se lucrau mai repede decît cojoacele, nu impuneau un material calitativ superior, erau mult mai solicitate, ca piese de mare utilitate.

Informațiile orale ne relatează că la un cojoc se lucra 4—5, uneori 6 zile, în timp ce cusutul unei bituși nu pretindea mai mult de o zi de muncă.

Bitușele se lucrau la comandă, sau pentru tirgurile de la Beiuș, Vașcău, Ineu, Tinca, Beliu etc.

Semnificativ este faptul că bitușeritul, ca meșteșug specializat s-a dezvoltat în sate care-și completau veniturile agricole (sărace de altfel) cu ocupații anexe, legate de creșterea vitelor. Astfel, locuitorii satelor Delani, Nimăiești, Sînmartin sînt cunoscuți ca vestiți negustori de animale, dar, în același timp și de carne. La tirguri, la ne-deie, prin sate, ei transportau odinioară (în lipsa unui comerț organizat, de stat), cu desagii sau cu căruțele, carne de oaie, de capră, de porc sau de vită. Concomitent, duceau în satele de munte, spre Băița, Vașcău sau în jos, spre cîmpie, la Tinca-Salonta, cîte 10—15 bituși, „care se vindeau la preț bun”, pe bani (1 000 lei), pe cîte 10 litre de grîu, porumb, cîneapă sau in.

Semnificații în contextul vieții sociale

Oamenii conferă obiectelor de artă, de port popular, un rol, ele conțin un mesaj care li se integrează și se perpetuează odată cu acestea. Înafara scopului imediat, utilitar, ele sînt martorii, purtătorii unor manifestări tradiționale, de viață socială a poporului. Cojoacele, în portul bihorean îndeplinesc un însemnat rol estetic, pe lîngă cel funcțional. Ele nu lipsesc niciodată din ansamblul costumului, atît iarna cît vara. Prin formele de realizare artistică sau cromatică, ca și prin simbolul pe care-l integrează în contextul vieții sociale, cojocului i se acordă o valoare deosebită.

Cojocul scurt, decorativ, nu era purtat de către tineri înainte „de-a intra în joc”. Pînă atunci purtau doar laibere din pănură groasă, sau veste împletite din lînă. La fel ca „ieșitul la horă”, modificările în vestimentație, îmbrăcarea „primului cojoc”, „fetesec” sau „fecioresc”, semnificau ieșirea „în lume”, despărțirea de viața copilăriei și a familiei, însemna intrarea, ca participanți activi, în marea familie a comunității,

a obștei. Pieptarele fetești erau ornamentate cu o risipă de broderie plină de ostentație, în culori vii, aprinse. De asemenea, cojocul fecioresc, sau cel purtat de mire avea cîmpul ornamental mult mai amplu decît cel purtat de către bărbații de mult căsătoriți, sau virstnici. Cojocul de mire nici nu era îngăduit să se poarte decît încă șase săptămîni după cununie. După această perioadă, chiar soția dăruia, de asemenea, cojocul de mireasă, înflorat, unei fete, rudă apropiată. Începînd cu această etapă nevasta îmbrăca, doar cojocul „cucenesc” (nevestesc) cusut în nuanțe terne, armonizate cu tricromia simplă a costumului (alb, roșu, negru). Pieptarul indica adesea situația purtătorului său în cadrul obștei. Frumusețea și bogăția broderiilor marceau prestigiul acestuia pe scară socială.

Acceași piesă de port avea în contextul vieții sociale semnificații și mai adînci. Feciorul mergea în pețit îmbrăcat sărbătorește, cu cojoc, suman sau bitușă. La plecare, „uita” înăuntru, pe laviță, pieptarul. A doua zi, în zori, trecea din nou prin fața casei respective. Dacă-și găsea cojocul agățat în tîrnat, însemna că în seara precedentă a fost inoportun și nedorit de familia fetei, sau dimpotrivă, dacă a fost păstrat în interior, înțelegea că este așteptat să facă cererea în căsătorie.⁴⁷

La moarte, cojocul era îngropat cu cel căruia îi aparținuse. Altfel, se credea că acest cojoc păstrat în casă ar putea aduce mare nenorocire asupra casei și familiei. Dacă totuși se încălca din anumite motive acest obicei, era necesar, conform concepției populare tradiționale, să se lase pieptarul afară, în tîrnat, timp de șase săptămîni (perioada de sensibilitate magică) după care putea fi îmbrăcat.⁴⁸

Doliul era marcat prin purtarea cojocului pe dos, cu blana înafară. În cadrul riturilor agrare, efectuate cotidian pentru stimularea fertilității pămîntului și înlăturarea furtunilor, cojocul întors pe dos, de asemenea căciula, se credea că ar putea înlătura elementul malefic, trăznetul și ploile.⁴⁹

În cadrul riturilor pentru întoarcerea manei laptelui, un obicei răspîndit în toate satele Bihorului este acela de a bate cojocul cu un băț de sînger (Cornus sanguinea). „Bați cojocul cît poți de tare ca să pedepsești pe cel care a furat laptele, mana vacilor. În scurt timp laptele revine” — ne împărtășește finalitatea acestui procedeu, un informator.⁵⁰ Aceasta constituie în fond aplicarea principiului analogiei, larg întrebuintat mai ales în acțiunile simbolice ca: baterea obiectelor ce stau în legătură cu mana. „A-ți bate cu un ciomag cojocul sau sumanul în mod obișnuit, n-are nici o semnificație magică și deci nici un efect real. A-l bate într-un ritm special și cu intenția precisă de

⁴⁷ Dringo Nicolae, născut 1918, Delani, nr. 1.

⁴⁸ Informator Toma Marina, născută 1898, Pietroasa

⁴⁹ Idem.

⁵⁰ Idem.

a te răzbuna asupra aceluia care ți-a furat mana — înseamnă acțiunea voinței omenești atotputernică”.⁵¹

Concluzii

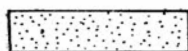
Cojocăritul a constituit unul din cele mai vechi și înfloritoare meșteșuguri specializate din valea superioară a Crișului Negru. Datorită condițiilor economice deosebite și prin accentuarea diviziunii muncii, s-a ajuns de la meșteșugul practicat izolat, de un număr restrâns de persoane, la specializarea unor colectivități mari din cadrul comunităților, care deserveau nu numai propriile sate ci și târgurile îndepărtate din Munții Apuseni.

Relațiile de schimb economice au generat schimbul permanent, cultural și artistic, între zone etnografice diferite, au prilejuit împrumuturi și certe influențe manifestate în creațiile artistice populare, în obiceiuri etc.

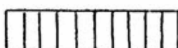
Analiza tipurilor de cojoace purtate în valea superioară a Crișului Negru a făcut posibilă și desprinderea elementelor de împrumut (din Zărand, Mocăniștea Munților Apuseni, Cîmpia Aradului), manifestate în arta ornamentării și a cromaticii acestei piese de port, care, însă, n-a putut altera niciodată particularitățile specifice, zonale. Aceste trăsături deosebite remarcate în arta cojocăritului contribuie însăși la definirea acestei zone etnografice.

⁵¹ Pavelescu, Gh., *Mana în folclorul românesc*. Sibiu, 1944, p. 45.

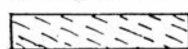
ARIA DE RĂSPÂNDIRE A COJOACELOR ÎN BAZINUL CRIȘULUI NEGRU

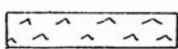
COJOACUL BINȘENESC

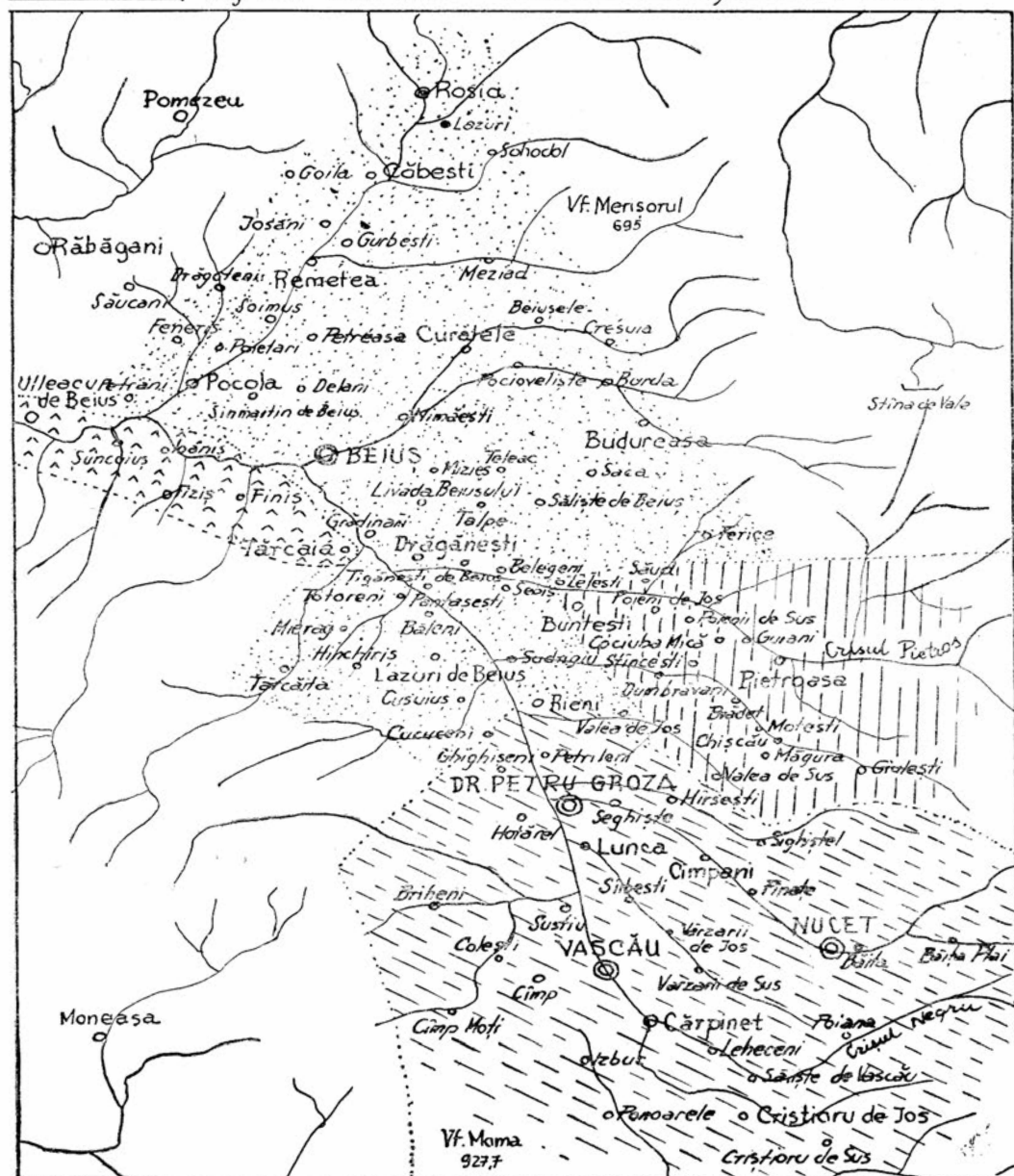
COJOACUL POIMĂRESC

COJOACUL COHĂNESC

COJOACUL MAGHIAR

0 2 4 6 8 10Km